

Byzantina Symmeikta

Vol 30

BYZANTINA SYMMEIKTA 30

Βιβλιοκρισία: Knighthoods of Christ: Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar, Presented to Malcolm Barber, επιμ. NORMAN HOUSLEY, Aldershot: Ashgate / Abingdon & New York: Routledge, 2007 (αρχική δημοσίευση) / 2017 (ηλεκτρονική έκδοση)

Νικόλαος ΧΡΥΣΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.25308](https://doi.org/10.12681/byzsym.25308)

Copyright © 2020, Νικόλαος ΧΡΥΣΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΥΣΗΣ Ν. (2020). Βιβλιοκρισία: Knighthoods of Christ: Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar, Presented to Malcolm Barber, επιμ. NORMAN HOUSLEY, Aldershot: Ashgate / Abingdon & New York: Routledge, 2007 (αρχική δημοσίευση) / 2017 (ηλεκτρονική έκδοση). *Byzantina Symmeikta*, 30, 431–444.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.25308>

Knighthoods of Christ: Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar, Presented to Malcolm Barber, επιμ. N. HOUSLEY, Aldershot: Ashgate / Abingdon & New York: Routledge, 2007 (αρχική δημοσίευση) / 2017 (ηλεκτρονική έκδοση), σελ. xxii + 257, 2 χάρτες, 8 εικόνες, ISBN: 9780754655275 (hbk), 9781315251066 (ebk)

Το συλλογικό έργο αυτό είναι επανέκδοση σε ηλεκτρονική μορφή (ebook), μετά από μια δεκαετία, ενός τόμου αφιερωμένου στον Malcolm Barber, έναν από τους διαπρεπέστερους βρετανούς ιστορικούς στο πεδίο των σταυροφοριών, κατά τη συνταξιοδότησή του από το πανεπιστήμιο του Reading όπου είχε εργαστεί για περίπου 40 χρόνια. Ανάμεσα στα αντικείμενα που έχει μελετήσει σε βάθος ο Barber ήταν η ιστορία των Ιπποτικών Ταγμάτων και ιδίως των Ναϊτών, οι λεγόμενες «λαϊκές σταυροφορίες» (όπως οι «σταυροφορίες των βοσκών» του 1251 και του 1320), καθώς και η αίρεση των Καθαρών. Το συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει, ανάμεσα σε πολλές άλλες δημοσιεύσεις, δυο καθοριστικές μονογραφίες για την ιστορία και τη δίκη των Ναϊτών (*The Trial of the Templars*, 1978, και *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*, 1993) που μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες (η πρώτη και στα ελληνικά, το 2007), αλλά και ένα εξαιρετικό εγχειρίδιο μεσαιωνικής ιστορίας (*The Two Cities: Medieval Europe, 1050-1320*, 1991). Το έργο του διακρίνεται συνολικά για τη βαθειά γνώση του αντικειμένου, την ενδελεχή και εμπειριστατωμένη έρευνα, την έμφαση στην προσεκτική χρήση των πρωτογενών πηγών, αλλά και το εύληπτο ύφος γραφής.

Ο τόμος *Knighthoods of Christ*, μετά από σύντομη παρουσίαση του έργου και της έρευνας του τιμώμενου, περιλαμβάνει 17 κεφάλαια χωρισμένα σε δυο μέρη: το πρώτο για τις σταυροφορίες (κεφ. 1-9) και το δεύτερο για τους Ναίτες (κεφ. 10-17). Στους συγγραφείς συγκαταλέγονται κορυφαίοι ιστορικοί των σταυροφοριών –κάποιοι ήδη καταξιωμένοι και άλλοι νεότεροι τότε– από το Ηνωμένο Βασίλειο, τις ΗΠΑ, τη Γαλλία, την Ισπανία, τον Καναδά και το Ισραήλ.

Αρκετά από τα κεφάλαια έχουν ήδη αναδειχθεί ως απαραίτητη βιβλιογραφία για τη μελέτη του σταυροφορικού κινήματος στα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από την πρώτη έκδοση του τόμου.

Στο πρώτο κεφάλαιο («Byzantium in Western Chronicles before the First Crusade», σσ. 3-16), ο John France εξετάζει τις μαρτυρίες των δυτικών χρονικογράφων για το Βυζάντιο κατά την περίοδο πριν από την Α΄ Σταυροφορία. Ο France ανακεφαλαιώνει αρχικά τα συμπεράσματα της σύγχρονης έρευνας ότι η φαινομενικά αντι-βυζαντινή στάση των Δυτικών κατά την έναρξη των σταυροφοριών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ανώνυμο έργο *Gesta Francorum*, πάνω στο οποίο βασίστηκαν τα περισσότερα άλλα χρονικά που αφηγούνται την Πρώτη Σταυροφορία. Το *Gesta Francorum* όμως παρήχθη στο περιβάλλον του Νορμανδού ηγέτη Βοημούνδου, γνωστού αντιπάλου του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, και χρησιμοποιήθηκε ως προπαγάνδα για τη νομιμοποίηση της νορμανδικής κατοχής της Αντιόχειας από το 1098, αλλά και της επίθεσης κατά του Βυζαντίου το 1107, στην οποία ο Βοημούνδος προσπάθησε να προσδώσει τα χαρακτηριστικά σταυροφορίας. Ωστόσο, άλλες πηγές εκτός της «οικογένειας» του *Gesta Francorum*, όπως το χρονικό του Αλβέρτου του Aachen αλλά και επιστολές ηγετών της σταυροφορίας, δεν φαίνεται να διαπνέονται από το ίδιο αντι-βυζαντινό πνεύμα. Επομένως είναι σημαντική η εξέταση των χρονικών της περιόδου που προηγήθηκε, προκειμένου να διαπιστωθεί ακριβέστερα η στάση των Δυτικών ελίτ έναντι της αυτοκρατορίας. Ο France εξετάζει τα χρονικά αυτά ανά γεωγραφικές ομάδες και εντοπίζει κάποιες τοπικές διαφοροποιήσεις: π.χ. τα χρονικά από την Ιταλία και τη Γερμανία (δηλ. τον χώρο της Δυτικής Αυτοκρατορίας) δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το Βυζάντιο απ' ό,τι αυτά από τη Γαλλία, την Ισπανία ή την Αγγλία. Υπάρχουν κάποιες εκδηλώσεις εχθρότητας προς το Βυζάντιο λόγω του ανταγωνισμού για τον αυτοκρατορικό τίτλο (στην περίπτωση Γερμανών χρονικογράφων) ή, σε λίγες περιπτώσεις, λόγω της στάσης των Βυζαντινών έναντι του πάπα. Όμως σε γενικές γραμμές η εικόνα που προκύπτει είναι αυτή μιας σχετικής αδιαφορίας προς το Βυζάντιο, σχεδόν χωρίς καμία αναφορά στο Σχίσμα του 1054 ή εχθρότητα λόγω θρησκευτικών διαφορών ανάμεσα στις δυο πλευρές. Παρά τις διαφορές τους, οι σταυροφόροι είδαν αρχικά τους Βυζαντινούς ως χριστιανούς σύμμαχους κατά των μουσουλμάνων. Τα πράγματα άλλαξαν μόνο μετά την απόφαση του Αλεξίου Κομνηνού να μην έρθει προς ενίσχυση των σταυροφόρων κατά την πολιορκία της Αντιόχειας, κάτι που, με την συμβολή της προπαγάνδας του Βοημούνδου, «δηλητηρίασε» τις σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο («Knowing the Enemy: Latin Relations with Islam at the Time of the First Crusade», σσ. 17-25) ο Thomas Asbridge υποστηρίζει ότι είναι λανθασμένη η κοινή εντύπωση πως οι πρώτοι σταυροφόροι είχαν μια μονολιθικά εχθρική αντίληψη για τους μουσουλμάνους και ότι τους αντιμετώπισαν αποκλειστικά ως εχθρούς όταν έφτασαν στην Ανατολική Μεσόγειο. Ο Asbridge επικαλείται τις διάφορες διαπραγματεύσεις και συνθήκες, ιδίως με τους Φατιμίδες της Αιγύπτου αλλά και με άλλους Άραβες και Τούρκους τοπικούς ηγεμόνες, συχνά με την προοπτική συμμαχίας έναντι άλλων μουσουλμανικών δυνάμεων. Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι περιπτώσεις μουσουλμάνων που έγιναν «υποτελείς ηγεμόνες» (“client rulers”), όπως ο άραβας εμίρης της Τρίπολης που συμφώνησε να αποδίδει φόρο υποτελείας στον κόμη Ραϋμόνδο της Τουλούζης. Υπήρχαν κάποιοι δισταγμοί και ενστάσεις για αυτές τις σχέσεις, ή έστω προσπάθειες δικαιολόγησής τους μέσω αναφορών στον υποτιθέμενο ή προσδοκώμενο προσηλυτισμό των μουσουλμάνων αυτών στον χριστιανισμό – ωστόσο αυτές οι αντιδράσεις φαίνεται να είναι κυρίως μεταγενέστερες. Ο Asbridge συμπεραίνει ότι οι σχέσεις των σταυροφόρων με τους μουσουλμάνους δεν είχαν αποκλειστικά τη μορφή στρατιωτικής αντιπαράθεσης και θρησκευτικής εχθρότητας, αλλά συμπεριλάμβαναν πληθώρα άλλων διπλωματικών, οικονομικών και πολιτισμικών επαφών.

Το τρίτο κεφάλαιο («Kingship, Identity and Name-giving in the Family of Baldwin of Bourcq», σσ. 27-38), από τον Alan Murray, είναι μια ενδιαφέρουσα προσωπογραφική μελέτη για τον Βαλδουίνο Β΄, ή Βαλδουίνο του Bourcq, δεύτερο κόμη της Έδεσσας και βασιλιά των Ιεροσολύμων (1118-1131). Ο Murray εξετάζει την καταγωγή, την οικογένεια και τους δυναστικούς δεσμούς του Βαλδουίνου, χρησιμοποιώντας με ευφυή τρόπο την ονοματοδοσία των απογόνων του για να καταδείξει την ταυτότητα που συγκρότησε και την εικόνα που προέβαλε η δυναστεία του. Στην πραγματικότητα, η άνοδος του Βαλδουίνου Β΄ στον θρόνο των Ιεροσολύμων αποτέλεσε τομή σε σχέση με τους προκατόχους του (Γοδεφρείδο του Bouillon και Βαλδουίνο Α΄), τόσο από δυναστική άποψη, καθώς προερχόταν από την «ταπεινότερη» οικογένεια των κομήτων του Rethel (στην περιοχή της Reims, στη ΒΔ Γαλλία), όσο και από την άποψη των εσωτερικών ισορροπιών της αριστοκρατίας στο βασίλειο. Όλοι οι υπόλοιποι ηγεμόνες των Ιεροσολύμων ως το 1291 ήταν ουσιαστικά απόγονοι του Βαλδουίνου Β΄, και ως το τέλος του 12ου αι. διατήρησαν με σαφή τρόπο την ταυτότητα και τη σύνδεσή τους με τον πατρογονικό τους οίκο. Στη συνέχεια, όμως, επικράτησε η ιδέα της συνέχειας της βασιλικής οικογένειας σε σχέση με τους δυο πρώτους βασιλείς, που έχαιραν

σχεδόν μυθικής φήμης στη Δύση, κάτι που διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι ο Βαλδουίνος Β΄ (και επομένως τρεις από τους διαδόχους του) έτυχε να φέρει το ίδιο όνομα με τον προκάτοχό του. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην παράδοση των γαλλικών σταυροφορικών επών του ύστερου 12ου και 13ου αι., όπου τα ιστορικά πρόσωπα των βασιλέων με το όνομα Βαλδουίνος συγχέονται μεταξύ τους ή συμπτύσσονται σε μικρότερο αριθμό λογοτεχνικών χαρακτήρων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο («Armenia, Edessa and the Second Crusade», σσ. 39-50), ο Jonathan Phillips εξετάζει μια σχετικά υποτιμημένη πτυχή της Β΄ Σταυροφορίας, δηλαδή τον αρμενικό παράγοντα, με άξονα την πρεσβεία που έστειλε ο *Καθολικός*, επικεφαλής της Αρμενικής Εκκλησίας, στην παπική αυλή το 1145. Ο Phillips επισημαίνει τις στενές και συνήθως φιλικές σχέσεις μεταξύ των Αρμενίων και των Λατίνων στην Ανατολή, στο στρατιωτικό/πολιτικό, εκκλησιαστικό, αλλά και ιδεολογικό επίπεδο. Αρμένιοι ευγενείς εντάχθηκαν στο πολιτικό σύστημα των σταυροφορικών κρατών, ιδιαίτερα στην κομητεία της Έδεσσας (της οποίας οι τρεις πρώτοι ηγεμόνες είχαν Αρμένιες συζύγους), και πολέμησαν συχνά στο πλευρό των Λατίνων. Η Αρμενική Εκκλησία έχριζε αυτονομίας στα σταυροφορικά κράτη και διατηρούσε καλές σχέσεις με τον παπισμό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι παρατηρήσεις του Phillips για την αφομοίωση σταυροφορικών ιδεών (π.χ. περί άφεσης αμαρτιών) από την πλευρά των Αρμενίων, καθώς για την κοινή χρήση ιερών συμβόλων. Οι σχέσεις μεταξύ Αρμενίων και Δυτικών έγιναν ακόμα πιο στενές, ιδίως κατά τις δεκαετίες του 1130-1140, λόγω της αυξανόμενης πίεσης και απειλής τόσο από την πλευρά του Βυζαντίου (με τις εκστρατείες στην Κιλικία και την Αντιόχεια του Ιωάννη Κομνηνού το 1137-8 και το 1142, καθώς και του Μανουήλ Κομνηνού το 1144), όσο και από την πλευρά των μουσουλμάνων της Συρίας, υπό την ηγεσία του Zengi, με αποκορύφωμα την κατάληψη της ίδιας της Έδεσσας το 1144 που οδήγησε στην κήρυξη της Β΄ Σταυροφορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, κατά τον Phillips, εντάσσεται η πρεσβεία του 1145 που αποτέλεσε ένα νέο ζενίθ στις σχέσεις Αρμενίων και Δυτικών, έστω και αν δεν οδήγησε στην «υποταγή» της Αρμενικής Εκκλησίας στον παπισμό, όπως θεώρησε ο επίσκοπος, χρονικογράφος, και αυτόπτης μάρτυρας, Όθων του Freising. Η βοήθεια προς τους Αρμενίους φαίνεται να ήταν ένας από τους αρχικούς στόχους της Β΄ Σταυροφορίας που έχει παραβλεφθεί από την ιστοριογραφία – όμως η παταγώδης αποτυχία της εκστρατείας αυτής υπονόμωσε τις προσπάθειες περαιτέρω προσέγγισης μεταξύ των δύο πλευρών στο αμέσως επόμενο διάστημα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο («The Admirable Enemy? Saladin and Saphadin in Ambroise's *Estoire de la guerre sainte*», σσ. 51-64) η Marianne Ailes εξετάζει την εικόνα του Σαλαδίνου, του αδερφού του, Saphadin, και γενικότερα των Σαρακηνών, σε μια σημαντική πηγή για την Γ' Σταυροφορία, το έμμετρο χρονικό του Ambroise (Αμβρόσιου), ο οποίος πήρε μέρος στην εκστρατεία του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου. Η Ailes αμφισβητεί την άποψη που είχε διατυπωθεί από τον Paul Bancourt ότι ο Ambroise είχε ως κύρια πηγή έμπνευσής του τα *chansons de geste* (τα επικά άσματα που ήταν δημοφιλή την περίοδο των σταυροφοριών) για την αναπαράσταση των Σαρακηνών και γενικότερα για τη σύνθεση του έργου του. Παρότι οι μουσουλμάνοι αντίπαλοι παρουσιάζονταν συχνά ως «ο Άλλος» στη μεσαιωνική γραμματεία, κοινό ήταν και το λογοτεχνικό μοτίβο του «ευγενούς Σαρακηνού», όπως συχνές ήταν οι θετικές κρίσεις για τις ικανότητες και τον χαρακτήρα του Σαλαδίνου (ως αντάξιου αντιπάλου του Ριχάρδου), παρά το γεγονός ότι ήταν ο κατακτητής των Ιεροσολύμων. Ο Ambroise ακολουθεί ως ένα βαθμό αυτή την λογοτεχνική παράδοση την οποία σίγουρα γνώριζε, όμως γενικά παρουσιάζει τον Σαλαδίνο με έναν σχετικά ουδέτερο τρόπο, με ανθρώπινες αρετές αλλά και αδυναμίες, και δεν δαμιονοποιεί γενικότερα τους Σαρακηνούς. Ο Saphadin λειτουργεί στο κείμενο ως το ευγενέστερο *alter ego* του Σαλαδίνου. Η παρουσίαση των αντιπάλων ανταποκρίνεται περισσότερο στα ιστορικά δεδομένα στο κείμενο του Ambroise απ' ό,τι στα *chansons de geste*. Ωστόσο, ο Ambroise χρησιμοποιεί τον Σαλαδίνο και τον Saphadin με τέτοιο τρόπο ώστε να δικαιολογήσει τις ενέργειες του Ριχάρδου που μπορούσαν να γίνουν στόχος κριτικής, όπως η σφαγή των αιχμαλώτων μετά την κατάληψη της Άκρας ή η συνθήκη με τον Σαλαδίνο που έβαλε τέλος στη σταυροφορία. Ο Ambroise προσπαθεί να παρουσιάσει την τελευταία ως νίκη, παρότι σε άλλα σημεία της ιστορίας του είχε κατακρίνει ως «προδότες» άλλους χριστιανούς ηγέτες για τις διαπραγματεύσεις τους με τον Σαλαδίνο.

Στο έκτο κεφάλαιο («Baldwin of Flanders and Henry of Hainault as Military Commanders in the Latin Empire of Constantinople», σσ. 65-76), ο Peter Noble συγκρίνει τη δράση και τα επιτεύγματα των δυο πρώτων Λατίνων Αυτοκρατόρων μετά το 1204. Ο Βαλδουίνος είχε τη φήμη ικανού στρατιώτη και πολιτικού στη Δύση, αλλά η σύντομη θητεία του στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης έληξε άδοξα με τη συντριπτική ήττα από τον τσάρο Καλοϊωάννη στη μάχη της Αδριανούπολης. Ως αίτια αυτής της αποτυχίας, ο Noble προτείνει τις ιδιαίτερες και ξένες συνθήκες της περιοχής, τις ιπποτικές αρχές που ο Βαλδουίνος ακολούθησε στο πεδίο της μάχης αντί να προσαρμόσει

την τακτική του στις ανάγκες της στιγμής, τον επισφαλή έλεγχο του επί των άλλων αρχηγών του σταυροφορικού στρατεύματος, αλλά και την πιθανότητα να υπέφερε από κατάθλιψη μετά τον θάνατο της γυναίκας του (μια μάλλον πρωτότυπη και τολμηρή ερμηνεία). Ανώτερος από όλες τις απόψεις αποδείχτηκε ο νεότερος αδερφός του, Ερρίκος, που κατάφερε να επιβάλει την εξουσία του, να σταθεροποιήσει την αυτοκρατορία και να περάσει στην αντεπίθεση, καθώς και να έρθει σε συνεννόηση με τους Έλληνες υπηκόους του, τους οποίους είχε αγνοήσει ο Βαλδουίνος. Ο Noble επισημαίνει ιδιαίτερα τη στρατηγικά σωστή προσπάθεια του Ερρίκου να ενισχύσει την λατινική θέση στα Βαλκάνια, εκστρατεύοντας δυο φορές προς τη Nis, προκειμένου να κρατήσει ανοικτή τη γραμμή επικοινωνίας προς την Δύση μέσω της κοιλάδας του Δούναβη.

Το έβδομο κεφάλαιο («A Female Physician on the Fourth Crusade? Laurette de Saint-Valéry», σσ. 77-85) είναι μια προσωπογραφική διερεύνηση γύρω από την υποτιθέμενη παρουσία της Laurette de Saint-Valéry, της συζύγου του Aléaume de Fontaines (δημάρχου της κοινότητας της Abbeville, ο οποίος πήρε μέρος στην Γ' και την Δ' Σταυροφορία), ως γιατρού στην Δ' Σταυροφορία. Εξετάζοντας προσεκτικά τις σχετικές αναφορές, η Susan Edgington καταδεικνύει τις ανακρίβειες που προέρχονται από την πολύ μεταγενέστερη πηγή (*Lectiones Longipratenses*, του 15ου αι., για τη μεταβίβαση ιερών λειψάνων στο μοναστήρι της Longpré μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης) και επιτείνονται στην ύστερη βιβλιογραφία. Η πληροφορία για την υποτιθέμενη συμμετοχή της Laurette στη σταυροφορία έχει προέλθει από σύγχυση με τη δράση του συζύγου της – έχει όμως ενδιαφέρον για τη θέση των γυναικών την περίοδο αυτή η αναφορά ότι είχε σπουδάσει ιατρική.

Στο όγδοο κεφάλαιο («Mounted Warrior Saints in Crusader Icons: Images of the Knighthoods of Christ», σσ. 87-107) ο Jaroslav Folda, ο κορυφαίος ειδικός στην τέχνη των σταυροφοριών, εξετάζει την αναπαράσταση των έφιππων αγίων σε εικόνες, ιδίως του 13ου αιώνα, από την άποψη τόσο τεχνοτροπίας όσο και εικονογραφίας. Η πλειονότητα των εικόνων αυτών διασώζονται στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά. Το μοτίβο του έφιππου αγίου, που εμφανίζεται αρκετά συχνά στην σταυροφορική τέχνη (Αγ. Γεώργιος, Θεόδωρος, Σέργιος, Βάκχος και, σπανιότερα, Δημήτριος), έχει σίγουρα επηρεαστεί από τη βυζαντινή τέχνη όπου ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές. Μια εικονογραφική διαφορά είναι η εμφάνιση λαβάρων με κόκκινο σταυρό σε λευκό φόντο (ιδίως σε αναπαραστάσεις του Αγ. Σεργίου), που υποδεικνύει σύνδεση με το σταυροφορικό κίνημα ενώ δεν εμφανίζεται σε αντίστοιχες βυζαντινές εικόνες του 13ου αι. Ωστόσο, σε άλλα

εικονογραφικά στοιχεία αυτές οι «σταυροφορικές» εικόνες ακολουθούν την ανατολική παράδοση (π.χ. αναπαράσταση των εφίππων χωρίς κράνος, αντίθετα με τις απεικονίσεις ιπποτών στη Δύση). Διακρίνονται δυο βασικές τεχνοτροπίες (ο Folda αποκαλεί τη μια «Βενετο-βυζαντινό σταυροφορικό στυλ» και την άλλη «Φραγκο-βυζαντινό σταυροφορικό στυλ»), όμως και οι δυο κατηγορίες εικόνων φαίνεται να προέρχονται από εργαστήρια στην Άκρα, το καλλιτεχνικό και πολιτικό κέντρο των σταυροφορικών κρατών την περίοδο αυτή. Γενικά, οι εικόνες αυτές είναι μάρτυρες της πρόσμιξης δυτικών και ανατολικών καλλιτεχνικών στοιχείων. Ο Folda συμπεραίνει ότι, παρά τις διαφορές στην τεχνοτροπία, είναι αδιαμφισβήτητες οι επιρροές από τη βυζαντινή αλλά και την ευρύτερη ανατολική χριστιανική καλλιτεχνική παράδοση. Οι περισσότεροι καλλιτέχνες ήταν πιθανότατα φραγκικής καταγωγής που όμως είχαν μάλλον γεννηθεί και σε κάθε περίπτωση είχαν εκπαιδευτεί στην Ανατολή, αν και σε κάποιες περιπτώσεις ενδέχεται να ήταν ανατολικοί χριστιανοί (Βυζαντινοί, Σύριοι, κτλ.) που εκτέλεσαν τα συγκεκριμένα έργα για σταυροφόρους χορηγούς.

Στο ένατο και τελευταίο κεφάλαιο για το πρώτο μέρος («The Common Corps of Christendom'. Thomas More and the Crusading Cause», σσ. 109-120) ο Norman Housley εξετάζει τις αντιλήψεις για το σταυροφορικό κίνημα κατά τον πρώιμο 16ο αι. στο έργο του Thomas More, του κορυφαίου λόγιου και καγκελάρου του Ερρίκου Η΄ της Αγγλίας. Θεωρείται συχνά ότι κατά τον ύστερο μεσαίωνα ο ενθουσιασμός για το σταυροφορικό κίνημα είχε μειωθεί σημαντικά και οι αντιλήψεις έναντί του είχαν γίνει πιο αρνητικές - απόψεις που ο Housley έχει σε σημαντικό βαθμό επανεξετάσει κριτικά στο ευρύτερο έργο του. Ουμανιστές λόγιοι, όπως ο Έρασμος, απέριπταν την ιδέα της σταυροφορίας και του πόλεμου γενικότερα ως επιβλαβή τόσο πρακτικά όσο και ηθικά. Ο Thomas More εξέφρασε παρόμοιες απόψεις όταν συνέγραψε το διασημότερο έργο του, την *Ουτοπία* (1516). Ωστόσο, σε μεταγενέστερα κείμενά του, όπως δείχνει ο Housley, ο More παίρνει σαφή θέση υπέρ της αναγκαιότητας και της αξίας των σταυροφοριών και της πολεμικής προσπάθειας εναντίον των Οθωμανών. Στο μεταξύ είχαν μεσολαβήσει δυο σημαντικές εξελίξεις: από τη μια πλευρά, η αύξηση της Οθωμανικής απειλής, μετά και τη συντριπτική ήττα του ουγγρικού βασιλείου στη μάχη του Mohács (1526) και την πρώτη πολιορκία της Βιέννης (1529) και από την άλλη πλευρά, φυσικά, η έκρηξη της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης, που στα μάτια του More έθετε σε κίνδυνο την ενότητα της χριστιανικής κοινότητας. Η στήριξη προς τη σταυροφορία ήταν επακόλουθο της συνολικά συντηρητικότερης θέασης του λόγιου σχετικά με την εξουσία εντός

της χριστιανοσύνης και της ισχυρής αντιπάθειάς του για κάθε μορφή αίρεσης. Ο More θεωρούσε επιτακτική ανάγκη τον πόλεμο κατά των εξωτερικών αλλά και των εσωτερικών εχθρών (αντίστοιχα των Τούρκων και των αιρετικών – που συμπεριλάμβαναν τους Προτεστάντες), ο οποίος θα έπρεπε να διεξαχθεί από τις κοσμικές δυνάμεις που έχαιραν θεϊκής έγκρισης.

Το δεύτερο μέρος του τόμου εστιάζει στην ιστορία των Ναϊτών Ιπποτών, ένα από τα τρία διεθνή ιπποτικά τάγματα που ιδρύθηκαν στους Αγίους Τόπους κατά τη διάρκεια των σταυροφοριών με αποστολή την υπεράσπιση των προσκυνητών και την άμυνα των σταυροφορικών κρατών. Τα 8 κεφάλαια αυτά παρουσιάζουν μια πληθώρα από ενδιαφέροντα αρχαιολογικά τεκμήρια και ερμηνείες που καλύπτουν από την (αρκετά νεφελώδη) ίδρυση του τάγματος ως την τελική και δραματική πτώση του που επήλθε με τη διαβόητη σύλληψη και δίκη των μελών του στις αρχές του 14ου αι. Πέρα από χρονολογική, υπάρχει και ευρεία γεωγραφική και θεματική κάλυψη του αντικειμένου: εξετάζονται οι δραστηριότητες των Ναϊτών στους Αγίους Τόπους και σε διάφορα σημεία της Ευρώπης (όπως στην Ιβηρική Χερσόνησο, τη Βρετανία, και την Ιταλία), με κάποια κεφάλαια να επικεντρώνονται στην οικονομικές και πολιτικές υποθέσεις του τάγματος (κεφ. 10, 13, 15), άλλα στην ίδρυση και την αποστολή του (κεφ. 11 και 12), και άλλα στη δίκη και τη διάλυσή του (κεφ. 15, 16, 17).

Στο 10ο κεφάλαιο («Belchite, le Temple et Montjoie: la couronne d'Aragon et le Temple au XIIIe siècle», σσ. 123-135) ο Alain Demurger εξετάζει την ανάμειξη των Ναϊτών στις περιοχές του Στέμματος της Αραγωνίας κατά τον 12ο αι., στο πλαίσιο της προσπάθειας για την κατάκτηση εδαφών υπό μουσουλμανική κυριαρχία (τη λεγόμενη *Reconquista*). Ο Αλφόνσο Α΄ της Αραγωνίας, στη διαθήκη του το 1131, κληροδότησε το βασίλειό του στους Ναΐτες, τους Ιωαννίτες και τους Τεύτονες Ιππότες – κάτι που δεν τηρήθηκε, καθώς ο διάδοχός του ήρθε σε διακανονισμό με τα τάγματα. Εδάφη παραχωρήθηκαν στους Ναΐτες, με στόχο να περιφρουρήσουν την παραμεθόριο επανδρώνοντας τα αντίστοιχα κάστρα, καθώς και να επιβλέψουν τον εποικισμό των εδαφών αυτών και να προστατεύσουν τους προσκυνητές, ένας ρόλος, δηλαδή, παρόμοιος με αυτόν που είχαν στους Αγίους Τόπους. Οι προσπάθειες στη συνέχεια των βασιλείων της Αραγωνίας, και κυρίως του Αλφόνσο Β΄, να περιορίσουν την ισχύ των Ναϊτών και να ιδρύσουν ένα τοπικό τάγμα που θα ήταν περισσότερο υπό τον έλεγχό τους (κατά τα πρότυπα των τοπικών ταγμάτων, π.χ. του Καλατράβα, στην Καστίλη) έπεσαν τελικά στο κενό.

Στο 11ο κεφάλαιο («The Military Orders and the East, 1149-1291», σσ. 137-149), ο Jonathan Riley-Smith, ο σύγχρονος «πατριάρχης» των σταυροφορικών σπουδών στη Βρετανία, επικεντρώνεται στην αλληλογραφία των Ιπποτικών Ταγμάτων και άλλων μελών της ηγεσίας των σταυροφορικών κρατών με Δυτικούς ηγεμόνες. Τουλάχιστον 52 τέτοιες επιστολές διασώζονται από τα μέσα του 12ου ως τον ύστερο 13ο αι. Οι επιστολές αυτές διακρίνονται για την προσεκτική και αναλυτική παρουσίαση των εξελίξεων στους Αγίους Τόπους, συμπεριλαμβανοντας, εκτός από πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, πλήθος άλλων πληροφοριών, όπως φυσικά φαινόμενα (πλημμύρες, σεισμούς, κ.α.), περιγραφή μουσουλμανικών πολιτικών θεσμών, καθώς και αναφορές για τον προσηλυτισμό μουσουλμάνων στον χριστιανισμό. Ο Riley-Smith επισημαίνει ένα ακόμα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κειμένων αυτών: η γλώσσα που χρησιμοποιείται για τους μουσουλμάνους είναι σχετικά ουδέτερη, χωρίς την επιθετική ρητορική δαιμονοποίησης του «Άλλου» που απαντά συχνά σε άλλα κείμενα της εποχής, π.χ. σε σταυροφορικά κηρύγματα. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η παρατήρηση ότι στις επιστολές στα μέσα του 12ου αι., κατά την περίοδο της έντονης δραστηριότητας του Μανουήλ Κομνηνού στη Συρία-Παλαιστίνη, οι Βυζαντινοί παρουσιάζονται ως μια εξίσου μεγάλη απειλή με τους μουσουλμάνους για τη Λατινική Αντιόχεια. Ο Riley-Smith καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο συγκρατημένος τόνος και οι πρακτικές πληροφορίες στις επιστολές αυτές εξυπηρετούσαν καλύτερα τον βασικό στόχο που ήταν η ενημέρωση και η συνεννόηση με τους ηγέτες στη Δύση για τις ανάγκες των Αγίων Τόπων – ενώ αντιθέτως η ακραία αντι-μουσουλμανική ρητορική ήταν δυνητικά αντιπαραγωγική, καθώς δημιουργούσε συγκεκριμένες προσδοκίες για τον ρόλο των ιπποτικών ταγμάτων και την ενδεδειγμένη πολιτική έναντι των μουσουλμανικών δυνάμεων, αφήνοντάς τους μικρότερα περιθώρια ευελιξίας.

Σε ένα διαφορετικό είδος πηγής στρέφεται ο Peter Edbury στο επόμενο κεφάλαιο («The Old French William of Tyre and the Origins of the Templars», σσ. 151-164), που εξετάζει τη μαρτυρία του Γουλιέλμου της Τύρου αναφορικά με την ίδρυση και την πρώιμη ιστορία των Ναϊτών. Το χρονικό του Γουλιέλμου είναι η σημαντικότερη πηγή για το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και γενικότερα για τα σταυροφορικά κράτη κατά τον 12ο αι. Ακόμα πιο διαδεδομένη, όμως, ήταν η κυκλοφορία της μεσαιωνικής γαλλικής μετάφρασης του χρονικού (γραμμένου αρχικά στα λατινικά), από την οποία σώζονται τουλάχιστον 15 χειρόγραφα, από τον 13ο ως τον 15ο αι. Η ιστορία των χειρογράφων αυτών, των οποίων το κείμενο εμφανίζει ενίοτε σημαντικές διαφορές, είναι ιδιαίτερα περίπλοκη – και η

μελέτη τους είναι ένα έργο στο οποίο ο Edbury έχει αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος της ερευνητικής του δραστηριότητας για πολλά χρόνια. Ο Γουλιέλμος της Τύρου ήταν ιδιαίτερα επικριτικός έναντι των Ναϊτών και της υποτιθέμενης φιλαργυρίας και κατάχρησης της εξουσίας τους, όπως φαίνεται σε ένα διάσημο απόσπασμα (κεφ. XII.7) που αφηγείται την ίδρυση και ανάπτυξη του τάγματος. Ο Edbury συγκρίνει το απόσπασμα του αρχικού κειμένου με αυτό των διάφορων εκδοχών της μετάφρασης και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, ενώ υπάρχουν διαφορές στην έμφαση και σε επιμέρους λεπτομέρειες, ο μεταφραστής γενικά διατήρησε την ίδια αρνητική εντύπωση για τους Ναίτες, και μάλιστα σε κάποια σημεία ενίσχυσε την κριτική εναντίον τους. Γενικά, όμως, το κείμενο δεν προσαρμόστηκε ιδιαίτερα με βάση τις νέες εξελίξεις, καθώς ακόμα και σε αντίγραφα του 14^{ου} αι., μετά την καταστολή του τάγματος, αυτό παρουσιάζεται ως ενεργό και ισχυρό, όπως ήταν όταν ο Γουλιέλμος έγραφε την ιστορία του.

Το 13ο κεφάλαιο («The Growth of the Order of the Temple in the Northern Area of the Kingdom of Valencia at the Close of the Thirteenth Century: A Puzzling Development?», σσ.165-181) επιστρέφει στο ζήτημα της ανάμειξης των Ναϊτών στην Ιβηρική Χερσόνησο, αυτήν τη φορά στο τέλος του 13ου και στις αρχές του 14ου αι. Ο Luis Garcia-Guijarro εξετάζει το γιατί οι κτήσεις του τάγματος στο βασίλειο της Βαλένθια (όπου η παρουσία του ήταν ως τότε αναμικτή) αυξήθηκαν σε σημαντικό βαθμό κατά την περίοδο αυτή - μια μάλλον αναπάντεχη εξέλιξη, δεδομένων των προβλημάτων που αντιμετώπιζε το τάγμα καθώς και του γεγονότος ότι η επέκταση αυτή δεν σχετιζόταν με την κατάληψη προηγουμένως μουσουλμανικών εδαφών. Το τάγμα συμφώνησε με τον βασιλιά Ιάκωβο Β΄ της Αραγωνίας να ανταλλάξει τη σημαντική πόλη της Τορτόζα με τρία κάστρα στο βόρειο τμήμα της Βαλένθια το 1294, ενώ το 1303 πρόσθεσε ακόμα ένα στην ίδια περιοχή, ξοδεύοντας ένα σημαντικό ποσό για την αγορά του. Ο Garcia-Guijarro παρουσιάζει τα πιθανά κίνητρα για τις κινήσεις αυτές: πιθανότατα για να ικανοποιήσει τον αραγώνιο βασιλιά, ενδεχομένως για λόγους πιο ορθολογικής και αποτελεσματικής διαχείρισης της περιουσίας του τάγματος - αλλά και, απ' ό,τι φαίνεται, με στόχο να δημιουργήσει μια συνεκτική βάση ισχύος ενόψει των προκλήσεων για το τάγμα, ειδικά μετά την οριστική απώλεια των Αγίων Τόπων. Σε κάθε περίπτωση, η σύλληψη των μελών του τάγματος και η κατάσχεση των κτήσεών του από τους αξιωματούχους του βασιλιά της Αραγωνίας τον Δεκέμβριο του 1307, όπως σε πολλά άλλα σημεία της Ευρώπης, έβαλε τέλος στα όποια σχέδια των Ναϊτών στην περιοχή.

Το 14ο κεφάλαιο («The Career of a Templar: Peter of St Just», σσ. 183-194) προσφέρει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ματιά στη ζωή και τη σταδιοδρομία ενός σχετικά ταπεινού Ναΐτη ιππότη, κατά τα τελευταία χρόνια της ύπαρξης του τάγματος. Ο Alan Forey συνθέτοντας το σχετικό αρχαιολογικό υλικό παρουσιάζει με γλαφυρό τρόπο μια μικρογραφία της καθημερινής λειτουργίας του τάγματος, με αναφορές στη διοίκηση, την οικονομική διαχείριση, την πολιτική, καθώς και τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών του. Ενδεικτικό της εσωτερικής κινητικότητας είναι ότι ο Πέτρος του St Just εμφανίζεται να εκτελεί καθήκοντα σε τουλάχιστον μια δεκάδα διαφορετικά διοικητήρια του τάγματος, στην Κύπρο, την Αραγωνία, τη Μαγιόρκα, και αλλού, στο διάστημα δυο δεκαετιών (περ. 1291-1307). Ο Πέτρος τελικά συνελήφθη μαζί με πολλούς από τους άλλους Ναΐτες στην Αραγωνία το 1307, και μετά από τη δίκη τους έμεινε υπό κράτηση και στη συνέχεια υπό τιμητικό περιορισμό (με μια μικρή σύνταξη για τη συντήρησή του) σε ένα από τα πρώην διοικητήρια του τάγματος ως το τέλος της ζωής του, περίπου μια δεκαπενταετία αργότερα.

Στο 15ο κεφάλαιο («Relations between Houses of the Order of the Temple in Britain and their Local Communities, as Indicated during the Trial of the Templars, 1307-12», σσ. 195-207) η Helen Nicholson εξετάζει μια άλλη πτυχή της ιστορίας των Ναϊτών στο τοπικό επίπεδο: χρησιμοποιώντας τα αρχεία της δίκης των μελών του τάγματος στη Βρετανία αποδεικνύει τη στενή σύνδεση των Ναϊτικών διοικητηρίων με τις τοπικές κοινότητες. Τα διάφορα παραρτήματα του τάγματος πρόσφεραν φιλοξενία σε ταξιδιώτες και φιλανθρωπία στους φτωχούς της περιοχής, συντηρούσαν γηραιά μέλη ή δωρητές του, απασχολούσαν έναν σημαντικό αριθμό ντόπιων σε συνεχή ή εποχιακή βάση (ως καλλιεργητές, βοσκούς, διαχειριστές περιουσίας, κ.ο.κ.) και ενίοτε φρόντιζαν για έργα υποδομής, όπως π.χ. η κατασκευή αντιπλημμυρικών φραγμάτων. Οι καλές σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες φαίνονται και από το γεγονός ότι πολύ λίγα μέλη τους κατέθεσαν σε βάρος των Ναϊτών κατά τη διάρκεια της δίκης. Η απώλεια των υπηρεσιών και των ευκαιριών για εργασία που πρόσφερε η δραστηριότητα του τάγματος αποτέλεσε σημαντικό πλήγμα για το τοπικό εργατικό δυναμικό και τις οικογένειές τους.

Τη δίκη και το τέλος του τάγματος των Ναϊτών αφορούν και τα δυο τελευταία κεφάλαια του τόμου. Στο 16ο κεφάλαιο («Italian Templar Trials: Truth or Falsehood?», σσ. 209-228) η Anne Gilmour-Bryson παρουσιάζει και αναλύει μια πληθώρα πληροφοριών αναφορικά με τις δίκες των Ναϊτών σε μια περιοχή που έχει εξεταστεί πολύ λιγότερο σε αυτό το πλαίσιο, ειδικά

συγκριτικά με τη Γαλλία που έχει λάβει τη μερίδα του λέοντος της προσοχής στη σχετική έρευνα. Παρουσιάζονται οι πληροφορίες που προκύπτουν από τα πρακτικά των ανακρίσεων των Ναϊτών στην ιταλική χερσόνησο (στη νότια Ιταλία, τα παπικά κράτη και τη Φλωρεντία), το 1309-1310, όπου καταγράφονται αναλυτικά οι απαντήσεις των ιπποτών σε μια σειρά κατηγοριών, που περιλάμβαναν υποτιθέμενα βλάσφημες τελετές μύησης, ειδωλολατρία, απαγορευμένες σεξουαλικές πράξεις μεταξύ των μελών του τάγματος, κ.α. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ιταλικών δικών, αντίθετα π.χ. με τις δίκες στις βρετανικές νήσους, την Κύπρο ή την Ιβηρική χερσόνησο, είναι η ομολογία των περισσότερων ιπποτών ότι πολλές από τις κατηγορίες ήταν αληθινές - αν και συχνά αρνούνταν ότι συμμετείχαν σε αυτές τις πρακτικές οι ίδιοι ή ισχυριζόνταν ότι το έκαναν μόνο υπό την πίεση απειλών. Η Gilmour-Bryson υπογραμμίζει τη δυσκολία της ερμηνείας τέτοιων μαρτυριών, ειδικά αφού μάλλον είχαν αποσπαστεί μέσω βασανιστηρίων σε πολλές περιπτώσεις. Αν και κάποιες λεπτομέρειές τους φαίνονται ξεκάθαρα φανταστικές, το πλήθος των ομολογιών ενισχύει την πιθανότητα να υπάρχει ένας βαθμός αλήθειας στις αναφορές για ασυνήθιστες πρακτικές. Το συγκεκριμένο ερώτημα, πάντως, δεν εξετάζεται σε βάθος και δεν προσεγγίζεται με ιδιαίτερα κριτικό τρόπο το ευρύτερο ζήτημα της αξιοπιστίας του υλικού που προκύπτει από πρακτικά ιεροεξεταστών, τα οποία συχνά αντανακλούν περισσότερο το πνεύμα και τις ιδέες των ανακριτών παρά των ανακρινομένων. Σε κάθε περίπτωση, το υλικό από τις δίκες αυτές διευρύνει σημαντικά τη γνώση μας για την παρουσία και τη δράση των Ναϊτών στην Ιταλία, με πλήθος συγκεκριμένων αναφορών στα μέλη και τα περιουσιακά στοιχεία του τάγματος στην περιοχή. Η Gilmour-Bryson προσφέρει πολύτιμη υπηρεσία κάνοντας διαθέσιμες τις περιλήψεις των μαρτυριών αυτών, μεγάλο μέρος των οποίων υπάρχουν μόνο σε παλαιές και σπάνιες εκδόσεις.

Στο τελευταίο κεφάλαιο («The Last Master of the Temple: James of Molay», σσ. 229-240), η Sophia Menache στρέφει την προσοχή της στο πρόσωπο που έχει εξάψει τη φαντασία του σύγχρονου κοινού όσο λίγα άλλα στη δραματική υπόθεση της πτώσης των Ναϊτών, δηλαδή τον τελευταίο Μεγάλο Μάγιστρο, Ιάκωβο του Molay, ο οποίος εκτελέστηκε στην πυρά ως αιρετικός το 1314. Η Menache προσφέρει μια συνοπτική παρουσίαση της εικόνας του Ιάκωβου (για μεγάλο μέρος της ζωής του οποίου πολύ λίγα πράγματα μας είναι γνωστά), τόσο στη σύγχρονη βιβλιογραφία, όσο και σε πηγές της εποχής. Ο Ιάκωβος συχνά παρουσιάζεται σε σύγχρονα έργα ως ένας δραστήριος και ικανός διοικητής, αφοσιωμένος στη σταυροφορία και τη μεταρρύθμιση του τάγματός του, που όμως ήταν κατά βάση ακαλλιεργητος,

ιδιαίτερα ισχυρογνώμων και του έλειπε η διπλωματική ικανότητα και το πολιτικό ένστικτο να αντιληφθεί και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους σχεδιασμούς του Γάλλου βασιλιά Φίλιππου Δ΄. Κατά τη Menache αυτή η εικόνα δεν ανταποκρίνεται πάντα στην μαρτυρία των πηγών, ιδίως των διακηρύξεων του ίδιου του Μεγάλου Μαγίστρου κατά τη δίκη του που δείχνουν ότι ο Ιάκωβος είχε καλή αντίληψη των θεολογικών ζητημάτων αλλά και των πολιτικών διακυβευμάτων της εποχής. Ωστόσο, με εξαίρεση τον δραματικό θάνατό του, οι περισσότερες πηγές της εποχής δεν εστιάζουν ιδιαίτερα στον Μεγάλο Μάγιστρο, αλλά στο γενικό θέμα της μοίρας του τάγματός. Αυτό είναι κάτι σχετικά ασυνήθιστο στις συχνά προσωποκεντρικές μεσαιωνικές αφηγήσεις και, κατά τη Menache, αποτελεί ένδειξη μιας νέας ιστοριογραφικής προσέγγισης που σταδιακά εστίαζε περισσότερο στους θεσμούς παρά στα πρόσωπα.

Συνολικά, το *Knighthoods of Christ* διατηρεί μια θεματική ενότητα με άξονα τα κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντα του Malcolm Barber, κάτι που είναι συχνά δύσκολο στην περίπτωση των συλλογικών τόμων. Εξίσου αξιοσημείωτη είναι και η συνέπεια ως προς το υψηλό επίπεδο της παρουσιαζόμενης έρευνας. Ο τόμος δεν έχει χάσει την αξία του ακόμα και πάνω από μια δεκαετία μετά την αρχική του έκδοση. Τα περισσότερα κεφάλαια αποτελούν σημαντικές και πρωτότυπες συνεισφορές στην ιστορία των σταυροφοριών και των ιπποτικών ταγμάτων. Προσεγγίζουν πολύπλευρα ένα εκτενέστατο και ποικίλο πρωτογενές υλικό, συνδυάζοντας επιτυχώς το γενικό με το επιμέρους: π.χ. η λεπτομερής και ενίοτε μικροσκοπικά στοχευμένη μελέτη εξελίξεων στο τοπικό επίπεδο ή η προσωπογραφική και γενεαλογική εξέταση συγκεκριμένων ατόμων, αποδεικνύεται αποκαλυπτική για ευρύτερα ερωτήματα, όπως οι αντιλήψεις των Δυτικών για τους πληθυσμούς που συνάντησαν στην Ανατολή την περίοδο των σταυροφοριών, ή ο ρόλος, η αποστολή και ο αντίκτυπος των ιπποτικών ταγμάτων στην κοινωνία της εποχής.

Πέρα από το ενδιαφέρον που έχει κάθε κεφάλαιο χωριστά, διακρίνονται και ορισμένα κοινά θέματα, όπως η αλληλεπίδραση των Λατίνων με τους μουσουλμάνους, τους Βυζαντινούς και τους Αρμένιους (κεφ. 1, 2, 4, 5, 6, 8), η πολύπλοκη πολιτική πραγματικότητα στη Συρία-Παλαιστίνη κατά την περίοδο των σταυροφοριών (κεφ. 4, 5, 11), ή οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες στη Δύση που αποτελούσαν τη βάση των σταυροφορικών προσπαθειών (κεφ. 9 και τα περισσότερα κεφάλαια του δεύτερου μέρους). Για παράδειγμα, τα κεφάλαια των Asbridge, Ailes και Riley-Smith προσεγγίζουν από διαφορετική πλευρά το καθένα την εικόνα του μουσουλμάνου ως «Άλλου», όμως και στις τρεις

περιπτώσεις αποδεικνύεται ότι η στάση των Λατίνων δεν ήταν μονοσήμαντη και αποκλειστικά αρνητική όπως συχνά θεωρείται. Το δεύτερο μέρος του τόμου, ειδικά, προσφέρει διάφορα case-studies, που δίνουν στον αναγνώστη, ειδικό ή αρχάριο, μια ιδέα για το εύρος των δραστηριοτήτων και της γεωγραφικής επέκτασης των ιπποτικών ταγμάτων, αλλά και για τις διαθέσιμες πηγές για τη μελέτη της ιστορίας τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι από τα οκτώ κεφάλαια, μόνο αυτό του Riley-Smith και σε μικρότερο βαθμό αυτό του Edbury αφορούν την παρουσία των Ναϊτών και των άλλων ταγμάτων στους Αγίους Τόπους τα υπόλοιπα σχετίζονται με τη δράση και τις κτήσεις τους στη Δυτική Ευρώπη. Αυτό είναι ενδεικτικό της επίδρασης του σταυροφορικού κινήματος στην ίδια τη Δύση που από πολλές απόψεις ήταν βαθύτερη από την εφήμερη κατάκτηση εδαφών στην Ανατολική Μεσόγειο, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζει τη στενή σύνδεση των δύο κόσμων.

Βέβαια, η έρευνα στα αντικείμενα υπό πραγμάτευση έχει προχωρήσει περαιτέρω από όταν εκδόθηκε αρχικά ο τόμος. Ενδεικτικά αναφέρω τις δημοσιεύσεις του John Tolan και του Nicholas Morton για τις σχέσεις και τις αντιλήψεις των δυτικών προς το Ισλάμ κατά την περίοδο των σταυροφοριών¹, αλλά και το πρόσφατο αναλυτικό έργο του Philippe Jossereand για τον τελευταίο Μεγάλο Μάγιστρο των Ναϊτών, τον Ιάκωβο του Molay². Αλλά σε κάθε περίπτωση το *Knighthoods of Christ* είναι τεκμήριο της ζωτικότητας του ερευνητικού πεδίου των σταυροφορικών σπουδών, που έχει αποδειχθεί ακόμα πιο «εύφορο» στα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει, με μεγάλο αριθμό νέων δημοσιεύσεων, συμπεριλαμβανομένων πολλών βιβλίων και άρθρων από τους συμμετέχοντες στον τόμο.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΧΡΥΣΗΣ

Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

1. Βλ. J. V. TOLAN, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination* (New York 2002) το οποίο δεν μνημονεύεται στον τόμο, αλλά και τα μεταγενέστερα έργα του: IDEM, *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages* (Gainsville, FL 2008), που περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο ακριβώς για την εικόνα του Σαλαδίνου στη μεσαιωνική Δύση· IDEM, *Faces of Muhammad: Western Perceptions of the Prophet of Islam from the Middle Ages to Today* (Princeton 2019)· καθώς και πολυάριθμα άρθρα του. Επίσης N. E. MORTON, *Encountering Islam on the First Crusade* (Cambridge 2016) καθώς και ο συλλογικός τόμος: J. V. TOLAN (επιμ.), *Medieval Christian Perceptions of Islam* (London 2013).

2. P. JOSSERAND, *Jacques de Molay. Le dernier grand maître des Templiers* (Paris 2019).